

Trávníček, František

K přehlásce a-ě

In: Trávníček, František. *Příspěvky k českému hláskosloví*.
Brno: Filozofická fakulta s podporou Ministerstva školství a
národní osvěty, 1926, pp. [61]-95

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118629>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV.

K přehlásce *a-ě**.

Rozsah přehlásky.

28. Při výkladech o přehlásce *a-ě* naskýtá se důležitá otázka, kde se na území čes. jazyka provedla. Je nepochybné, že přehláska nastala skoro v celých Čechách. Jak bylo na Moravě, není již tak zřetelné. Gebauer I, 118 sl. vykládá, že na Moravě přehláska byla, že se však časem analogií příslušných tvrdých tvarů zrušila; že tedy vzniklo na př. *mořa* podle *města*, *dušám* podle *rybám*, *kuřate* podle *kuřata* atd. Vondrák ve Vergl. Gr. I², 104 myslí, že na Moravě v koncovkách a kmenotvorných příponách přehláska nenastala. Důvody neuvádí. Tak soudil i Hošek v ČMusFil. VIII, 203 sl., ale jeho vývody nejsou přesvědčivé, jak ukázal Hujer v LF. XXXIV, 218 sl.

V podstatě tak jako Gebauer dívá se na naši otázku Hujer l. c. 221 sl. Všimá si té okolnosti, že v dnešních nářečích moravs. není přehláska (t. j. *ě*, *e* nebo *í* z *ie*, přehláskou vzniklé) hlavně v koncovkách: *duša*, gen. sing., nom., ak. pl. *mořa* atp. Gebauer tuto okolnost výslovně nepřipomíná. Hujer předpokládá, že se na Moravě přehlasovalo v tom rozsahu jako v Čechách a že *duša* atd. proti *duše* . . . v nářečích českých vzniklo vyrovnáním dvojice *duša*: *duše* atd., jež se původně střídaly podle zákonů větné fonetiky, t. j. tak, že bývalo *duša* před následující slabikou tvrdou (na př. *duša byla* . . .), ale *dušě* před následující slabikou měkkou (na př.: *dušě je* . . .). Toto střídání si jazyk vyrovnal tak, že v čes. nářečích zobečnilo

* Přiblížím jen k případům, kde jde o pračes. *a*, *á*, nikoli také o střídnice za praslovans. *ċ*.

-ě, *dušě* . . . , v moravs. pak *-a*, *duša* . . . Tak by bylo třeba podle Hujera rozuměti výkladu Gebauerovu, že se na konci slova přehlasovalo *-a* vždy. Byl by to tedy stav pozdější a stav, jenž nastal jen v Čechách mimo nářečí polenské a polnické neboli českomoravské; toto nářečí šlo touž cestou jako nářečí moravská.

Než přihlédneme blíže k tomuto výkladu a také i k výkladu Gebauerovu, musíme si uvědomiti, že stav přehlásky není na celé Moravě stejný. Již v LF. XXXVIII, 21 sl. a ve spisku „K střídnicím za praslovans. *ǵ* v čes. jazyce“ (Brno 1923), 12. sl. upozornil jsem na to, že podle dnešního stavu přehlásky je třeba na Moravě rozlišovati dvě skupiny nářeční: 1. západní, zabírající nářečí moravskočes. — podle Bartoše české — a hanáčtinu, 2. východní, k níž náleží nářečí moravskoslovenské a lašské. K západní skupině patří z českých nářečí (t. j. z nářečí v Čechách) nářečí polenské a polnické neboli českomoravské.

29. Všimněme si nejprve skupiny západní.

1. V slabikách kořených a příponových přehláska zde je; na př. *jehně*, *jestřáb*, *Jestřebí* (u Rájce), *obyčej* (hanác. místy *obyčé*, *obečé*), změnou *-ej* v *-é*) atp. Někdy shledáváme *a*, na př. *jarní*, ale to je analogií podle *jaro* jako v nářečích čes.; nebo *jařica*, *-ce* v nářečí polens. (Hošek I, 14).

2. V koncovkách má skoro celá záp. skupina v jistých případech nepřehlasované *a*, *á*. Sem hledí především případy, jimiž se naše skupina neodlišuje od některých nářečí českých a kde *a*, *á* vzniklo analogií při vyrovnávání tvarů od původu jednak náležitě přehlasovaných, jednak náležitě nepřehlasovaných. Jsou to slovesné tvary typu *ležali*, *ležat* . . . , *smáli se*, *smát se* . . . , *věšali*, *věšat* (*-t*), *věšás* . . . Tu je *a*, *á* analogií podle tvarů, kde *a*, *á* zůstalo náležitě nepřehlasováno: *ležali* podle *ležal*, *-ala* . . . , *smáli se* podle *smál se* atd. Tvary typu *ležali* se vyskytují v naší skupině jen zřídka, a to místy v nářečí moravskočes. (BartD. II, 244). Tvary *smáli se*, atd. jsou častější; tak v nářečí českomor. (Hošek I, 15, 83, II 1, 105) a moravskočes. (BartD. II, 259, 275). V hanáčtině jsou velmi řídké, na př. v nářečí chromec., a to jen *smál se* (Hošek Chrom. 361). Tvary typu *věšat se* vyskytují místy v nářečí moravskočes. (BartD. II, 244) a rovněž jen místy v hanáčtině (tam. 10, 41, 99, 145, 159, 179). Vyrovnávání původního stavu *ležal*, *-ala* . . . — *leželi*, *ležeti* . . .

dálo se také směrem opačným, totiž zobečněním *ě* (*e*), *ie* (*i*), *ležel* - *ležel*, *smiel se* (*smil se*, zkrácením *smil se*)... Někde je kolísání mezi oběma podobami: v nářečí moravskočes. *vokřil* - *vokřál*... (BartD. II, 259), místy v hanáčtině *zabijat* - *zabijet*... (BartD. II, 159, 179 a j.). Je zajímavé, že se nikde nevyskytá kolísání *ležal*: *ležel*. Všudy jinde, kde není kolísání a kde nejsou tvary s *a*, *á* — viz výše —, jsou tvary *ležel*..., *smil* (*smil*) *se*... a *věšet* (*-l*), *věšís*...

Obojím způsobem se vyrovnávaly původní řady *ležal*... — *leželi*... také v nářečích českých. Tak je v nářečí středočes. (i ve spis. mluvě) *ležel*, *leželi*..., *sázel*, *sázeli*, *sázet*... — *přál*, *přáli*, *přát(i)*... Ve východ. a již. nářečích čes. je však hojně *ležal*, *ležali*..., někde také infin. *ležat* (*-l*), *scházal*, *scházali*..., ale *smil*, *smili*, *smít*...; srovn. Kubín Lidoml. 5, 6, Kouble v ČČM. 1864, 54, Kotík 28, Hodura 36, Stejskal 64, Dušek II, 9, Hruška 341, Vydra 29. Podle partic. *ležal*, *slyšal*... vznikly také tvary *sedal*, *hořal*, *chtal*..., hojně ve vých. Čechách. A podle *přál* — *přáli*..., vyrovnáním *přál* — *přáli*..., vznikly také tvary *hřál*, *hřáli*, *hřát*... místo původních tvarů I. třídy *hřiel*, *hřieli*..., *hřil*...; tak místy v nářečích jihoč. (Dušek II, 9), ve východ. (Hodura 36) v českomor. (Hošek I, 15, 83, II 1, 105), v moravskočes. (BartD. II, 259, 275). K této analogii vedla shoda praesentu: *hřeju* (*hřeju* atd.), *hřeješ*... = *přeju*, *přeješ*..., jak vyložil Gebauer III², 231*. Novotvary podle V. třídy se vyskytují také ve východ. nářečích čes. jazyka: hornoostr. *hřol*, *hřoli*, *hřoc* Loriš 66, slovens. spis. *hrial*, *hrial* atp. Tu je arcit veskrze *á* (v nářečí hornoostr. vzniklo z něho *o*), protože i slovesa typu *přieti* mají veskrze *á*, slovens. *prial* atd.

3. Jinými případy s *a* v některých otevřených koncovkách odlišuje se skoro celá skupina západní od nářečí českých. Jsou to: nom. sing. *duša*, *slepica*..., *naša*, *vaša*...; gen sing. *muža*, *noža*...; nom., ak. pl. *mořa*, *pola*... V nářečí českomoravs. jsou vedle tvarů na *-a* i tvary na *-e* (*-ě*), *duša*: *duše*, *koša*: *koše* atd.; srovn. u Hoška I,

* Vydra 29 pozn. 25 praví o hornoblanic. tvarech *vohřít se*, *zahřít se*, *vohřít se*, *uhřítej*, že jsou to „novotvary podle *přeji*, *přáti*, *přál*, nikoli tvary přehlasované k ob. čes. *ohřáti se* ap.“ Výklad veskrze nesprávný.

9, 10, 14, II 1, 2. V části tohoto nářečí, totiž v nářečí polnickém, jsou však tvary s *-e* dosti řídké (II 1, 2). V nářečí moravskočes. kolem Žďáru, N. Města a Bystřice (= část severní) jsou tvary s *-e* jen ojedinělé (BartD. II, 244), na Jemnicku (= část východní) častější než na severu (tam. 266) a kolem Dačic, Telče a Třešti (= část západní) jsou pravidlem (tam. 277). V nářečí hanáckém jsou většinou tvary s *-a*. V menší části se vyskytá *-e*, někde vedle *-a*: v „různořečí olomoucko-prostějovském“ je zpravidla *-a* a jen zřídka *-e* v *naše, vaše* (BartD. II, 65); na Litovelsku, Konicku a Jevíčsku je pravidlem *-e*, *-a* pak jen v nom., ak. pl. *poľa, mořa*... (tam. 107); v severní části Zábřezska se vyskytá skoro veskrze *-e*, někde pak vedle *-a* (tam. 122, 124 a srovn. též Hošek Chrom. 75); na Kunštátsku se slyší *-e* jen zřídka (BartD. II, 229).

4. Je ještě jeden typ s *-a*, totiž jména *Káča (Kača), Mařa, Baruša, Máša, Váša*..., ale tu bývá *-a* také v nářečích českých. Tak v nářečí středočes. a ve spis. mluvě. Z východ. Čech nemáme přesnější zprávy. V chodštině jsou tvary s *-e*, *Káče, Hanče*..., tvary na *-a* jen zřídka a ve významu posměšném (Hruška 34). Podle Duška II, 10 je v téže vesnici *Káče*, ale *Manča*, jinde *Barče*, ale *Tonča, Pepča*... Vydra 29 uvádí, že je veskrze *Káče* a jen někde *Mářa*. Jako tvary typu *duša*, tak ani tvary typu *Káča* nejsou v naší západní skupině veskrze. Je na př. na Litovelsku, Konicku a Jevíčsku *Kače, Maroše, Baroše* atp. (BartD. II, 107), t. j. tam, kde je i *duše* atd.

30. Jde o výklad tvarů *duša, naša, koša, mořa*... v nářečí českomor., moravskočes. a hanác.

1. Podle Gebauera jsou to — jak jsem již připomněl — pozdní novotvary místo *duše, duše* atd., vzniklé vlivem příslušných tvarů tvrdých *žena, ta, chlapa, města*. Tento výklad se nabízí proto, že v jiných případech tato nářečí přehlásku mají; srovn. zde v § 28 sub 1 a 2 a v tomto § níže. Gebauer uvádí ještě důvody jiné. Především to, že „v památkách staromoravských nalézáme nepřehlasované *a, á* častěji jenom v MüllB. (písař toho byl z dialektu blízkého polštině) . . . , dále v otčenáši v témž rukopise . . . , v jiných textech staromoravských dílem odchylek takových vůbec není . . . , dílem se vyskytují zřídka . . .“ (I, 118). Tento důvod však není průkazný, protože doklady s přehláskou mohou býti nikoli mo-

ravismy, nýbrž tvary spisovné, jak připomíná Vondrák ve Vergl. Gr. I², 104. Písaři nebo auktoři t. zv. moravs. textů psali v podstatě spisovnou češtinou a jen někdy, tu více, tu méně, užívali slov, tvarů a hlásek svého rodného nářečí. Vyskytá-li se v oněch památkách slovo po stránce hláskoslovné odchylné od podoby spisovného jazyka, jenž je v základě nářečí středočas., lze mluvit o moravismu. Shoduje-li se však hlásková podoba v oněch textech s podobou v jazyce spisovném, není a priori jisto, že tak bylo i v lidové mluvě moravské. Tu je potřeba jinak zjistiti, zda se tehdy moravská nářečí shodovala s mluvou středočas. Tak je tomu i v případech s přehláskou. Je potřeba jinými svědectvími dokázati bylo-li v staré době na Moravě *dušě* či *duša* . . ., a pak teprve se lze staromor. textů dovolávati. Gebauer má arci i jiné důvody pro své mínění, že se na Moravě přehlasovalo veskrze, ale svědectví textů se dovolává jako nejdůležitějšího, uváděje je na prvním místě. Kromě toho třeba mít na mysli, že MüllB. není text staromor., nýbrž východoslovens., jak ukázal podrobným rozбором Pastrnek ve SbornFil. VII, 100 sl.

Jako jiného svědectví pro svůj výklad dovolává se Gebauer apokopovaných moravs. tvarů *hráz*, *mez* . . ., protože je velmi podobno pravdě, že vznikly odsutím koncovky *-ě*, *-e*, nikoli koncovky *-a*. Srovn. k tomu vývody Hujerovy v LF. XXXIV, 219 sl.

A konečně uvádí Gebauer adverb. *zvláště*, *zvláště* (= od původu *z-vlášća*), jež zachovalo *-ě*, *-e*, protože vpadlo ze své kategorie*.

3. Není pochyby o tom, že Gebauerovy důvody jsou jako celek přesvědčující. Podle mého mínění je nejdůležitější ta okolnost, že mimo případy typu *duša* západní ona skupina k přehlásce zřetelně ukazuje. Lze však přece tuším hledati poučení v starých dokladech, ale jen takových, o nichž je a priori podobno pravdě, že se v nich obráží skutečný stav moravský v době starší. Soudím, že jsou to doklady místních jmen moravských z krajů, kde je dnes *duša*, *naša*

* Hošek v ČMusFil. VIII, 242—243 snaží se toto svědectví zeslabiti; v Polníce u Žďáru, odkud adv. *zvláště* zaznamenává Šembera, není prý toto slovo známo. Jen jedna žena prý ho užila. Vše se má tak, že toto adverb. žije na Moravě jen ve významu „každý pro sebe, odděleně,“ nikoli též ve významu „besonders, hauptsächlich“ a pod.

atd. Ve spise Černého a Váši, Moravská jména místní (v Brně 1907), jsou na př. tyto doklady na *-ě, -e*: str. 244 in *Trstycenice* z r. 1353 (okr. Mor. Krumlov); str. 245 *Vlicze* z r. 1398 (u Č. Třebové); tamt. *Zwole* z r. 1418 (není jisto, jde-li o místo na Zábřezsku či na Novoměstsku; ale v obou případech jde o mor. kraj západní). Bergmann uvádí v LF. XLVIII, 227 také doklady jiné, na př. *Budkovéné, Těšéné*, ale některé jsou pochybné a pro naši otázku nejsou nějak zvláště důležité, protože v případech jiných než *duša: dušě* ... je zcela zřejmé i z dnešního stavu, že se na záp. Moravě přehláska provedla.

Vedle dokladů s *-ě, -e* shledáváme také doklady na *-a* na př.: *Zvola* z r. 1307 (Černý-Váša 245); *Syennicza* z r. 1261 (tamt. 234); *čriedica* GlossJer. (1. pol. XIII. stol.; Gebauer I, 118); *padeňá* (tamt.); *přicházajice* ProrOl. (z r. 1391; Gebauer l. c.) atp. Tu však nesmíme zapomínati, že nebyl na celé Moravě stav stejný. Přehláska *a -ě* se provedla za týchž podmínek a tedy také v témž rozsahu jako v jazyce starém jen v západní části Moravy a jen tu čekáme přehlasované tvary *dušě* atd. Ve východ. polovici Moravy se přehlasovalo v rozsahu menším, nikoli za týchž podmínek a proto ani nepřehlasované *duša* atp. není tu žádná odchylka, zvláštnost; srovn. dále v § 33. Rozumí-li se tedy uvedeným dokladem *Syennicza* nynější Valašská Senice na Uherskobrodsku, nesvědčí to proti tomu, co bylo řečeno o přehlásce v záp. části Moravy, protože jde o část východní. Nesvědčí proti tomu ani doklady s *a* v GlossJer. a ProrOl., protože není a priori nijak jisto, že ten, kdo je zapsal, byl příslušník jen západní části. Naopak, jsou-li ze záp. části zcela nepochybné doklady na přehlásku, smíme se domnívati, že auctor nebo písař GlossJer. a ProrOl. byl příslušníkem vých. části Moravy. Dále třeba mít na paměti, že již v staré době vznikaly v západ. části Moravy analogické tvary s *-a, duša* atd. Nelze se tu dovolávati textů, o nichž není jisto, psal-li je příslušník části záp. či východ.; tedy na př. textů GlossJer., EvOl. (viz u Gebauera I, 118). Je — viz výše — totiž dobře možné, že je psal příslušník skupiny vých.; pak arcit na př. *otca* nesvědčí pro to, že již v té době bylo *otca* za starší *otcé*, protože ve vých. skupině zůstalo praslovans. a pračes. **a* z části vůbec nepřehlasováno. To se ukazuje zřetelně na textě MüllB., o němž

dnes víme, že je to památka východoslovens. Příklady na přehlásku jsou tu tvary spisovné a případy s *a*, na př. *krála, otca*, jsou tvary nářeční, v nichž *-a* trvá nepřetržitě od původu do dneška. Že se již v starší době ujímaly na západě analogické tvary s *-a* místo *-ě*, o tom mohou svědčiti jen doklady nepochybně z kraje západního. Takovým dokladem je *Zvola* z r. 1307 (Černý-Váša 245) vedle uvedeného dokladu *Zvole* z r. 1418. Je arcí možné, že i v některých textech uváděných Gebauerem, na př. v *GlossJer.*, *ProrOl.*, *EvOl.*, jsou doklady s *-a* příklady nově analogií vzniklého *-a*; ale jen potud, pokud by bylo lze předpokládati, že to jsou texty psané Moravanem ze západní části. Snad by se podrobným rozborem těchto památek ukázalo, je-li to podobno pravdě, ale pro naši otázku by z toho nevyplýnul nějak zvláště důležitý zisk.

Není arcí zcela jisto, že se v dokladech typu *ulicě, ulice* výše připomínaných obráží lidová výslovnost v západní skupině moravských nářečí. Nevíme, nebyl-li písař nebo auktor z Čech, nebo nezapsal-li ona jména i Moravan v podobě spisovné. Nesmíme však při tom zapomínati, že ona stará svědectví nejsou tak důležitá, že by s nimi padal také výklad, že tvary *duša* . . . vznikly z *dušě, -e*. Opakuji: i z dnešního stavu v západní skupině moravské a v nářečí českomoravském je zřejmé, že tu přehláska nastala. I kdyby se ukázalo, že staré doklady typu *ulicě* nejsou bezpečné, zůstaly by aspoň doklady *zvola* a j. jako svědectví, že se analogické novotvary na *-a* začaly ujímati již v dobách starších.

3. Je-li vedle sebe *Zvola* i *Zvole*, můžeme se domnívati, že se nějakou dobu jazyk kolísal mezi tvary přehlasovanými a tvary s novým *-a*. Tomu se zdají nasvědčovati různosti, jež shledáváme v jednotlivých nářečích oné západní skupiny, hlavně pak to, že se místy udrželo *-e* (*-ě*) do dneška. Novotvary na *-a* se bezpochyby ujímaly ponenáhlu a v různých nářečích chronologicky různě.

V nářečí polenském je kolísání tvarů *duša*: *duše* atd.; mladší pokolení a „lidé vzdělanější, kteří čtou knihy nebo noviny, anebo kteří ve škole nebo v cizině odvykli domácímu nářečí“, užívají tvarů skoro veskrze přehlasovaných, kdežto starší lidé naopak tvarů většinou nepřehlasovaných (Hošek I, 9). Z toho by bylo lze souditi, že zde časem zvítězily skoro veskrze tvary s *-a* a teprve v době novější že se vlivem školy a literatury ujímají tvary s *-e* (*-ě*). Ale

je tuším dobře možné, že se svého času vlivem *ryba* atd. neujaly veskrze tvary *duša* . . . , nýbrž že zůstaly také tvary *dušě*, *duše* atd., jež v novější době vlivem školy a literatury nabývají vrchu.

31. Podle Hujera jsou tvary *duša* atd. velmi staré a vznikly tak, že se střídání *duša* : *dušě* vyrovnalo v *duša*. Tomuto výkladu by tuším nevadila okolnost, že by pro dvojici *zvlásća* : *zvlásčě* bylo třeba předpokládati vyrovnání opačné, totiž ve prospěch tvaru *zvlásčě*, z něhož časem vzniklo *zvlásč*, *zlásč*. Bylo by lze při výraze příslověčném pochopiti odlišný vývoj. Ale jsou i jiné případy, kde má naše západní skupina tvary přehlasované, totiž případy typu *starši* (žena), gen. sing., nom., ak. pl. *znamení* a *sází*. V tvarech posledních, *sází*, *házi*, *-cházi* . . . , bylo by lze vysvětliti zobecnění přehlasované podoby *sázie* (dále pak *sazi*) vlivem tvarů *sázies*, *sázieme*, *sáziete*, *sázějú*, kde bylo *á*, *a* uvnitř slova a kde se tedy veskrze přehlasovalo v *ie*, *ě*. Pochopili bychom, že se i střídání *staršá* : *staršie* vyrovnalo v *staršie*, tedy jinak než střídání *duša* : *duše*. Hujer upozorňuje, že zobecnění tvarů *duša* . . . napomáhaly tvary *dušám*, *dušách*, *dušama*, v nichž *á*, *a* zůstalo právem nepřehlasováno; viz ještě v § 36 sub 1. Takové opory nebylo však při *staršá* : *staršie*, protože byl dat. pl. *starším*, lok. *starších*, du. *staršíma*. Ba naopak právě tyto tvary — vedle jiných tvarů na *-i* nebo na *-ie* — mohly působiti k tomu, že zobecnělo *staršie*, t. j. tvar s koncovkou předopatrovou, nikoli *staršá*, s koncovkou zadopatrovou.

Ale při tvaru *znamenie* jsou tuším již potíže; nevidíme příčiny, proč nezvítězil tvar *znameňá*, leda bychom připustili, že se ono vyrovnávání mohlo díti v různých případech různým směrem. Možné to je. Jsou však jiné okolnosti, které svědčí, že při onom vyrovnávání vznikly tvary s *-ě*, *-ie* jako v jazyce starším a vůbec v českých nářečích mimo nářečí českomoravské. Tak především přehlasované tvary v naší západní skupině, na př. místy v hanáčtině. Střídání *duša* : *dušě* se vyrovnalo velmi brzy, protože bylo nepohodlné; v památkách od sklonku století XIII. není po něm ani stopy. Není důvodu k tomu, abychom pro naši západní skupinu předpokládali vývoj chronologicky odlišný anebo příliš odlišný. Kdybychom přijali výklad Hujerův, že *duša* . . . vzniklo již při onom vyrovnávání, musili bychom se domnívati, že místy

v hanáčtině zvítězily tvary na *-ě*. Přehláska *a - ě* se prováděla hlavně v stol. XII., a lze-li spoléhati na svědectví Hlahols. zlomků Kijevských, již v stol. XI. Před sklonkem stol. XIII. byly již tvary vyrovnané. Je však málo podobno pravdě, že již v době tak staré byly hojné rozdíly i na území nářečních skupin, jako je skupina hanácká. Takovéto různosti ve skupinách poměrně malých lze spíše pochopiti až pro doby pozdější, kdy dialektické různění českého jazyka bylo mnohem silnější než v dobách starších. Připouštím, že tento důvod není sám o sobě průkazný. Ale jsou jiné jevy, jež svědčí proti výkladu Hujerovu.

Ve spisku „K střídnicím . . .“ 13—14 jsem uvedl tvary typu *hráz*, vyskytující se v naší západní skupině. Gebauer je vykládá z *hrázě* a Hujer l. c. tento výklad podporuje. Tvary typu *hráz* jsou sice doloženy již v nejstarších památkách, ale nikoli v dnešním rozsahu, jenž je nepochybně původu pozdějšího. Nezapomínejme ani, že staročeské doklady nejsou příliš starobylé, nýbrž hlavně až ze stol. XIV. a XV. Kdybychom uznávali Hujerův výklad, že *duša* vzniklo hned při vyrovnávání *duša : dušě*, musili bychom vznik tvarů *hráz* pošinouti veskrze do doby velmi staré. To však dobře možné není. Jsou-li tvary *hráz* hlavně až z pozdější doby dějinné, jsou svědectvím, že i v naší západní skupině zobecnělo při onom vyrovnávání *dušě*, nikoli *duša*. Také připomínané doklady typu *ulicě* svědčí pro tento výklad a proti Hujerovi.

32. Nechci zamlčovati, že se také při výkladě Gebauerově naskýtají některé nesnáze. Lze dobře pochopiti, že v typu *sázie*, *-í* zůstalo *ie-*, *-i* a že se v něm neujalo *-á* podle *dělá*; *-ie*, *-i* tu bylo chráněno tvary *sázies*, *-iš*, *sázieme*, *-íme* atd. A také, proč zůstalo *znamenie*, *-í*; nebylo příslušného tvaru tvrdého, podle něhož by bylo mohlo vzniknouti *znamená*. Ptáme se však, proč zůstalo *starsie*, *-í*, když mělo vedle sebe tvrdý tvar *dobrá*. Pro tento tvar nelze se však vzdáti výkladu Gebauerova, protože proň svědčí okolnosti jiné. Třeba se tedy spokojiti výkladem, že odlišnost tvarů ve vzoru *dobrá* a *starsie* (na př. dat. lok. *dobriej*, *dobřej* — *starší* atp.) bránila vzniku analogických novotvarů *starsá*, že zeslabovala vliv tvarů *dobrá* na *starsie*, *-í*, anebo že se tu analogie neprojevila, ač k ní byla příležitost, jak se často pozoruje i jinde.

Jsou v západní skupině tvary na *-a* u vzoru *znamení*, a to

místy v nářečí hanáckém, ale jen v nom. ak. pl.: *staveňa, procestvja* (-stfja), *zela, (v)obila* atp. Tvary tyto by bylo lze vykládati zkrácením ze *staveňá*. Při předpokladu, že při onom vyrovnávání dvojice *duša: dušě* ... zvítězilo v naší skupině *ě, ie* jako v českých nářečích, dobře bychom tvary *znameňa* nepochopili. Byly by to novotvary takové jako *duša*, ale neviděli bychom vzor, podle něhož by se *znamenie, -í* bylo změnilo ve *znameňá, -ňa*. Pak by se zdálo, že je to svědectví pro výklad Hujerův, neboť jím bychom tyto tvary s *-á, -a* dobře vyložili. Ale tento výklad je nemožný, protože *znameňa* nelze vyvozovati zkrácením ze *znameňá*. Především ne proto, že se takové zkracování nikde jinde nepozoruje. Dále by bylo divné, proč by bylo *-á* jen v plur., nikoli také v gen. sing. Tu jsou totiž všude pravidlem tvary na *-í* nebo zkrácením na *-i* (místy v han., kde se každé *í* z *ie* zkrátilo v *i*, na př. *mira, dřít* nebo *dřít* ...). Tvary typu *znameňa* jsou i v laštině, kde se *á* změnilo v *o*. Z toho vyplývá, že *-a* je tu původu jiného než z *-á*, totiž že je to novotvar podle *pola, mořa* ... Na pohled tu jde o zkrácení *-á* v *-a*, ve skutečnosti však je *-a* *jo*-kmenová koncovka. Právě tak nelze říci, že se v dialektic. *oknám* změnilo *ó* nebo *ů* v *á*, hledíme-li k původnímu tvaru *oknóm, oknům*, nýbrž že *-ám* je koncovka přejatá z *ā*-kmenů. Jsou v plur. vzoru *znamení* ještě jiné nepochybné novotvary *jo*-kmenové, na př. gen. *znameň*. Podrobněji to vyložím jindy. Pro naši otázku stačí to, co jsem řekl. Tvary typu *znameňa* jsou tedy jen zdánlivým svědectvím proti Gebauerovu výkladu.

33. Gebauer vztahuje výklad, že přehláska byla provedena veskrze, na celou Moravu a Slezsko. To není správné. Nářečí moravskoslovenské a lašské (na Moravě i ve Slezsku) odlišuje se stavem přehlásky *a - ě* od západní skupiny, o níž byla řeč, a shoduje se v podstatě s nářečími slovenskými.

1. V nářečí zlínském shledáváme případy, jež nepochybně svědčí o přehlásce: *zjeovat* (BartD. I, 12); *přít, okřít, smít sa, přít* ... (tamt. 7, 25); *boží muka*, gen. sing. *do náručí, z nenadání* ..., *do zelé, obilé* (tamt. 7). Na druhé straně jsou příklady na *a, á*: *jazovec**;

* Tu je třeba mít na paměti, že původní tvar byl *jazъъec* a že tedy *z* (i *v*) bylo palátální, protože za ním byl *ъ*. Proto přehlásku čekáme; srovn. stč. *jězvec*.

běžat, křičat, křičeť ... (tamt. 25, 26); *házat, krájet, sázat*, praes. *okráčám, odprásám*, imper. *ovoňaj*, part. *stav'aja, pušcaja* ... (tamt. 8, 25, 26); *duša, mřeža, veža, meza* ... (tamt. 10, 11, 20, 21); gen. *noža, klúča* ... (tamt. 18); gen. sing., ak. pl. *polá* ... (tamt. 19).

Skoro všechny tyto příklady bylo by možné vykládati tak, že mají *a, á* analogické místo *e, i*: v *duša, noža, polá* ... bychom mohli viděti *-a* téhož původu jako ve skupině západní (podle *dušám* ... a *ryba*); *běžat* ... by bylo podle *běžal, -áť, házat, házám, házaj, házali* ... podle *házal, -áť*. V případech posledního typu bychom ne dosti dobře chápali, že náležitě nepřehlasované tvary *házal, -ala, -alo* tak úplně přetvořily hláskoslovně celou flexi. Ale není to nemožné. Proto lze připustiti výklad, že zlíns. nářečí šlo ve vývoji touž cestou jako západní skupina. Protože však ostatní nářečí moravskoslovens. ukazují na stav jiný, jen na částečné provedení přehlásky *a - é* — viz dále —, je stejně tuším podoben pravdě výklad, že všechny tvary s *a, á* jsou nepřehlasovány od původu.

Totéž platí také o mluvě Nové Vsi u Uh. Ostroha. Tu nalézáme: *jehňa, zjevit, přítel, přít si, okřít, smít sa, pečeť, hořčejší, od snidání, dvě náruči, do zelé — jařabatý, lišaj, duša, oráča, mořa, moja* ...; *klečat, stušat, brečat* ...; *sázat* ... Srovn. u Huska 4, 5.

V nářečí středobečevském, t. j. v blízkém okolí Val. Meziříčí a Krásna, jsou rovněž případy s přehláskou: *přítel, pečeť, jestřáb, jezovec, přít, okřít, smít sa* ... (Kašík 41). Jsou tu dále případy s *a, á*, jež by bylo lze vykládati jako ve skupině západní: *duša, naša, oráča, mořa* ... (t.); *držať, běžat* ..., *sázat, napájal* ... (t.). Ale shledáváme *a, á* také tam, kde lze sotva předpokládati, že vzniklo analogií místo staršího *é, ie* a jeho střídnic: *jahňa, jaseň, jasla, zjavit sa, obyčaj, obyčajný*. Nevidíme vzory, podle nichž by se byla mohla přehláska časem zrušiti. Zde tedy přehláska nenastala, ač bychom ji čekali. Pak je arcíť velmi podobno pravdě, že v případech *duša* ..., *oráča* ..., *držať* ..., *sázat* ... není *a* analogií místo *e*, nýbrž že je v nich od původu nepřehlasované *a*. Z toho vyplývá, že se v nářečí středobečevs. přehláska sice provedla, ale jen z části, nikoli v takovém rozsahu jako v západní skupině a v nářečích českých. Není to již hláskový zákon v plném smyslu,

změna, jež nastává všude, kde je k ní příležitost, a jež se neprovádí jen tam, kde jí brání analogie.

Kašik 41 vykládá slovesa *přít, okřít, smít sa* atd. nikoli přehláskou, nýbrž jako analogické tvary podle praes. *přeju*...; tedy místo *přáti*... vzniklo *přeti* a dále *příti, přít*. Je však dobře možné, že jsou to tvary přehlasované. Pro naši otázku není však tato věc nějak zvlášť důležitá. Bylo-li by jisto, že jde skutečně o novotvary místo *přáti* atd., výklad o přehlasce by se nezměnil, nýbrž by se jen zmenšil počet případů s přehláskou.

Podobný stav je na Podluží, kolem Lanžhota: *přít, smít sa, okřít, iščerka, jezvec — jahňa, jaseň, jastráb; obyčaj, obličaj*...; *divočajši, hlubočajši; slyšat, mlčat*...; *sádzat, sádzam, zhanáš, zhadzal*...; *koža, nohavica*...; *moja*...; *strýca, koňa*...; *pola, pleca*...; gen. *Jurá, psána, zelá, pokušená*... (mistry: z *nenadání, do náručí*...); *paňám*... Srovn. u Folprechta 4. Tu je zcela nepochybné, že o přehlasce jako hláskovém zákoně nelze mluvit.

Celkem je tedy v nářečí moravskoslovens. stav přehlásky odlišný od stavu ve všech nářečích, jež leží od něho směrem západním. Jen o části tohoto nářečí lze připustiti, že se v ní vývoj bral touž cestou jako v nářečích západních.

2. V hornoostravs. nářečí se vyskytá *e* na př. v *ječec* nebo *jačec* (jde mi o slabiku příponovou); *ležec, ležit* (-*it* za -*et*, vlastně -*ět*), -*ěta, harčec*... Pravidlem je *a* nebo *o*, u z něho vzniklé: *jahňa, javič, jasle, jaščur, kolaž, voščany, obyčoj, -aja* (-*oj* z -*aj, -áj*); *lepšo voda* (-*o* z -*á*), *včerajšo, ročňo doba*...; do *zelo, obilo*...; *duša, meza*... , *naša, moja*; gen. *muža, meča*... , *mořa*...; *loč* (= láti z *ljati*), *sm'oc še*...; *zabijac, zvožac, poručac, zabijum* (-*um* z -*om*), -*oš, zabijoj*... Viz u Loriše 8, 9, 10, 41, 59, 61.

Vidíme, že je tu přehláska jen v ojedinělých případech. Mimo *obyčejny* (ale *obyčoj*) je *e* pravidlem v třídním znaku sloves III. třídy. Není však v případě podobném, totiž u sloves tř. V. vzoru *sázeti*. Proto se podobá pravdě, že *ležec* atd. vzniklo z *ležati* nikoli přehláskou, nýbrž analogií podle sloves typu *viděti*, s nimiž má stejný praesens: *ležim = vidzim*... Vzájemný vliv obou skupin těchto sloves se pozoruje i jinde; tak když ve východ. Čechách vznikly tvary *hořal, seďal*... podle *ležal, slyšal* atd. Srovn. u Kubína Lidoml. 6, u Kotíka 28 a j.

Takový stav sledujeme také u Bartoše v D. I, 98—99, který popisuje celé nářečí lašské. Proti Lorišovi má Bartoš l. c. 130 vedle *hřat-hřoc* také *hřec-hříc*, ale tyto druhé infinitivy nemají *e*, *i* přehláskou z *a*, *á*, nýbrž za pračes. *ě*, protože sloveso *grěti* má od původu tvary podle I. třídy. Jsou tedy tvary *hřáti*... pozdější novotvary. Srovn. v § 29 sub 2.

34. 1. V západoslovens. nářečí bělohors. vedle *a*, *á* je také *i* z *ie*: *jaseň*, *jastráb*, *jazvec*, *zjavit sa*; *obyčaj*; *držat*, *mlčat*..., *sádzat*, *-ám*..., *zabijat*, *pokúšat* atd.; *duša*, *núza*, *ofca*..., *naša*, *moja*; *oráča*, *poľa*, *znameňá*... — *prítel* vedle *prátel*; *starší* (žena); *smit sa*...

Jsou tu tedy stopy přehlásky častější než v laštině, ale zase nelze mluvit o přehlásce jako o hláskovém jevu důsledně provedeném.

2. Ve spisovné slovenštině, jež je v podstatě nářečí středoslovens., přehláska vůbec není.

V některých středoslovens. nářečích se však vyskytá *e* nebo *i*: *jehne*; *kvaže* (= *kúže*), *chvadze* (= *chúže*), *vale* (= *vúle*); *príbíjjet*, *splácel*, *sádzet*..., *krácel*, *rozprávcl*, *stavel*..., *nepokúšej*... v Gemeru hlavně kolem V. Revúce (Pastrnek v SlovensPohl'. XIII, 555, 556); *vijevil*, *bežel*, *docházcl*, *zahrázcl* v gemers. Štítniku (t. 556); *ležet*, *vystrájet*, *pokúšet* v gemers. osadě Betliaru (t. XV, 439); *stavejú*, vedle *-ajú*, *-ájú* v liptovs. Sielnici (t. XIII, 242); *neděle*, *zvážcl*, *nohy* za sebou *vláče* kolem V. Kubína v Oravě.

V těchto a podobných případech bylo by lze spatřovati výsledek přehlásky, protože je v nich *e*, kde je čekáme. Někde by arcit byla přehláska analogická, vzniklá vyrovnáváním; tedy na př. v *bežel* podle *beželi* atp. Ale to známe i ze západní polovice čes. jazyka. Hledíme-li k západní slovenštině, kde přehláska v jistém rozsahu nastala, nebylo by nijak divné, kdyby se byla projevila také v střední slovenštině, třeba jen místy. Takové krajové rozdíly se vyskytují také jindy. Proto bych nesouhlasil s míněním Pastrnkovým (SlovensPohl'. XIII, 556), že je tu *e* vlivem českým, vlivem Husitů přišlých na Slovensko.

Ale je velmi málo podobno pravdě, že zde vzniklo *e* z *a* přehláskou jako na př. ve spis. čes. *duše*, *jehně* atd. Hláska *e* se vyskytá v oněch středoslovens. nářečích také tam, kde nemohla

vzniknouti přehláskou; na př.: *jelovica, jema, jesno, jehodi, šleva, jeblon, šetka, jermok*... ve V. Revúci (Pastrnek SlovensPohl'. XIII, 556). Snad bychom i z těchto případů některé vysvětlili při předpokladu, že jde o přehlásku *a-ě*; na př. *jesno* podle bývalého *jěsně, jema* podle bývalého lok. *jěmě (jiemě)*. Ale sotva bychom vystačili s oním předpokladem pro příklady ostatní. Proto se musíme ohlížeti po výkladě jiném.

Oboji příklady ukazují zřetelně, že je v oněch nářečích *e* za každé *a* po palatálních souhláskách, jednak dnešních, jednak bývalých. Přehláska *a-ě* však nastala jen tehdy po palatálních souhláskách, když bylo *a, á* buď na konci slova nebo uvnitř slova před palatální souhláskou. Kde se vyskytuje *ě, ie* proti tomuto pravidlu, je analogické; na př. *dušiem* podle *dušě, ležěl* podle *leželi*. V případech typu *jelovica, jehoda, jeblon* atd. však možnost výkladu z analogie není. V některých středoslovens. nářečích se tedy změnilo *a* v *e* vždy, i před souhláskami nepalatálními. Je to arcit' fysiologická změna jako přehláska *a-ě*, ale provedla se za podmínek jiných než přehláska *a-ě* a proto ji nelze nazývat přehláskou.

Místy v Gemeru a Liptově, kde je toto *e*, vyskytá se *ä, ä* za pračes. *a, á*. Tak v Ratkové (Gem.): *obysājne, meščüne, ležali, otvárali, prechádzäc (sä), säty, dušä, medzä, do vajcä, svojho mužä, vistrájäm, napájä, do tých säso (= časov), požär, pri vecäch, žäk, jä, šäpka* atp. (Pastrnek l. c. XIII, 552, 555, 556 a Hik tamt. XIX, 370 sl.); — v Černové (Lipt.): *medzä, sadzä*... (Pastrnek l. c. XIII, 242).

Ve V. Revúci je za '*a*, jak jsem již uvedl, *e*, za '*á* však *ä*; *jä, jädro, järok, žäk, požär, bujäk, napäjäl, krásä (= kráci)* atd. (Pastrnek l. c. XIII, 556. V Oravě kolem V. Kubína bývá *ä, ä* v týchž nebo podobných případech, kde *e*: *ležät, rosprávät, gen. žrjebcä, smäl sa, smäli ste sa* atp.

To ukazuje, že mezi *ä* a *e* je úzký vztah, totiž takový, že bez pochyby *e* vzniklo z *ä*. Někde se tedy zachovalo *ä*, jinde je vedle něho *e*, jinde již jen *e*. V Revúci pak se *ä* zachovalo, *ä* změnilo v *e*.

Z toho ze všeho, co bylo řečeno o střední slovenštině, vyplývá, že v ní přehláska *a-ě* zpravidla nenastala, nýbrž že se v ní

a, *á* zachovalo. Na části jejího území časem *a*, *á* přešlo v *ä*, *ä*, jež se někde zachovalo, jinde buď veskrze nebo z části změnilo v *e*. Kdy se změna *a* v *ä*, *e* provedla, o tom nás poučují starší památky se slovakismy. Tak v listině z r. 1569 se čte: bohu *poruczem* (Slovens. letopis II, 78, 79); v t. zv. Senickém kancionále z konce stol. XVI. a počátku stol. XVII: *strile, pricháze, zacháze, prináše, nerynáše se, zaháne* (J. Moeko v SlovensPohl'. XIV, 3, 5). V prvním dokladě jde 1. os. sing. *porúčím*, v dokladech ostatních o 3. os. sing. *strilé, -cházc, -náše, -hánc*. Není nemožno, že písař nebo auktor vyslovoval *porúčám, strilā*... že však nedoveda tento zvuk označiti užil litery *e*. Toto chronologické svědectví je arcí nepřesné; snad bylo *ä* nebo již také *e* dávno před začátkem druhé polovice stol. XVI. Nelze vylučovati ani možnost, že *ä* vznikalo již tehdy, kdy v západní části čes. jazyka *ě*.

V podstatě je změna *a* v *ä* assimilace samohlásky *a* k předcházející palatální souhláске jako přehláska *a-ě*. Připomněl jsem již, že se *a* měnilo v *ä* za jiných podmínek, než se přehlasovalo v *ě*. Také fyziologický postup a proto i výsledek akustický je jiný. Při výslovnosti samohlásky *a* se pošínuje jazyk do zadu, k zadnímu patru; místo artikulace je na zadním patře, je to tedy hláska zadopatrová. Vlivem předcházející palatální souhlásky (*ja*-atd.) zůstane místo artikulace na předním patře jako na př. při artikulaci *e*, ale jazyk se nevypíná tak vysoko jako při artikulaci *e*, nýbrž zaujme polohu (vertikálně) nízkou. V tom se projevuje vliv původního *a*, při jehož artikulaci má jazyk polohu střední. To je *ä*. Nízká poloha jazyka působí, že jsou při výslovnosti hlásky *ä* ústa otevřena jako při *a* nebo i poněkud více. Je to tedy hláska přední, nízká, nenapatá. Broch Черкъ 80 a 106 ji konstatuje v dnešní spisovné srbštině a polštině. Nejsnáze vyslovíme *ä* takto: necháme jazyk v téže poloze, jakou má při poloze klidové, když nemluvíme; otevřeme ústa asi tak jako při výslovnosti *a* nebo o něco více a pak vpustíme znělý proud vzduchový. Z *ä* pak vznikne *e*, když vypneme jazyk do polohy vysoké; tím se také zmenší otevření úst. Tak se assimilace výslovnosti původního *a* k výslovnosti předcházející palatální souhlásky dovršuje.

3. Ve vých. slovenštině je zpravidla *a*, jak ukazují Czambe-
lovy ukázky v Reči. Bylo by zbytečné uváděti doklady. Jen zřídka

je tu *e*: *čeladz* 310, 328 (Šar.), *čeladzi* 327 (t.); adverb. *lehčejši* 344, 345 (Ab.), *lehčejše* viživeňe 338 (t.); *kričec* 293 (Šar.), 346 (Ab.), *ležic* (z *-ec*) 240 (Spiš), *ležel* 210, 211 (t.), 298, 299 (Šar.), *kričel* 266 (t.), *skričel* 278 (t.), 336 (Ab.), *kričeta* 322 (Šar.), 335, 342 (Ab.), *kričeli* 311 (Šar.), *hori zahučeli* 345 (Ab.). U sloves III. tř. je *e* pravidlem; ojedinele se vyskytá *a*: *kričali* 212 (Sp.). Nebývá *e* u sloves V. tř. vz. sázeti. Proto se nabízí výklad jako v laštině, že je tu *e* vlivem sloves typu *viděti*. V kompar. *lehčejši* je možná *e* také analogií, a to podle adjektiv typu *starější*.

I kdybychom tyto výklady neuznávali, je jisto, že pračes. *'a* ve vých. slovenštině pravidlem zůstalo.

35. Podle osudu praslovans. a pračes. *'a* třeba rozlišovati na území čes. jazyka dvě skupiny. První zabírá nářečí česká (v Čechách), z moravských pak nářečí moravskočes. a hanácké. Ke druhé patří moravská slovenština, laština a slovenština. Část moravs. slovenštiny možná náleží ke skupině první. Ve východní skupině, polovici českého jazyka *'a* buď se zachovalo skoro veskrze nebo se jen z části změnilo v *é*; *a* pak někde po všech souhláskách přešlo v *ä*, jež se buď veskrze, buď částečně změnilo v *e*. V polovici západní se *'a* za jistých podmínek přehlasovalo v *é*, jindy zůstalo. Časem se stav hlásek *a*-ových a *ě*-ových změnil analogií, zejména vyrovnáváním tvarů téhož jména nebo slovesa. Výsledky tohoto vývoje jsou dialekticky různé (*ležal*: *ležali* ... — *ležel*: *leželi* ...).

V tomto porušování původního stavu šla svou cestou východní část, ač ne celá, západních nářečí, totiž nářečí českomoravs., moravskočes. a hanácké. V ní se časem zrušila přehláska v případech typu *duša*, *naša*, gen. *muža*, *mořa*, nom., ak. pl. *mořa*. Zdá se, že tento jev sahal v starší době i přes hranice nářečí českomoravského, totiž směrem západním do území východočes. na Litomyšlsko. Hodura (7) uvádí tvar *meza* jako obvyklý na Litomyšlsku při moravs. hranicích a archaismy u T. Novákové *do konca*, *do srdca*. Není třeba tyto tvary vykládati s Hodurou za moravismy, t. j. za tvary přejaté; mohly na Litomyšlsku vzniknouti právě tak, jako v sousedním nářečí moravskočes. Jinde jsou tvary na *-a* jen ojedinelé. Na př. *učitela*, *spasitela* v kladštině (Kubin Lidoml. 86), *učitela*, *pokusitela* misty v jihočes. nářečích (Vydra 61). Jsou to *o*-kmenové novotvary; již v nejstarších památkách mají jména na

-*tel* o-kmenový ak. instr. plur. *přátely* a lok. plur. *přítelých* (Gebauer III 1, 117, 118). S tvary *duša* atd. nelze však srovnávat na př. klads. *košila* (Kubín Lidoml. 5, 92), protože je to *ā*-kmen; srovn. lok. *f košile*. Cizí slova přecházejí dílem k *ā*-kmenům, dílem k *jā*-kmenům, ve většině nářečí naše slovo je *jā*-kmen, ale není nijak divné, že je v klads. u *ā*-kmenů. Ani *půla* (srovn. na př. u Kotíka 25) proti *půle* sem nepatří, protože je to pozdní novotvar; jméno toto je od původu *u*-kmen a staré fem. z něho odvozené je *polov-icě*.

Podobný jev jako *duša* ... je zrušení přehlásky v čes. nářečích u jmen *Kácě*, *Mářě*, *Pěšě*, jež se vyskytají již od starších dob v podobě *Káca* ... (Gebauer I, 94 a III 1, 221, 222). Není to však úplně stejný případ jako českomor. a j. *duša* ...; jména *Káca* atd. přešla úplně do vzoru ryba a vládyka, jak svědčí gen. *Káci*, ak. *Kácu* atd. Tím se arcit změnila i jejich hlásková stránka. V nářečí českomor. atd. jména typu *duša* mají sice také tvary *dušu*, *dušo* ... podle *ā*-kmenů, ale gen. a nom., ak. pl. je *duše*, t. j. nepřešla úplně do tvrdého vzoru.

36. 1. V jazyce starém jsou pravidlem tvary *dušiem*, *dušiech*, *dušěma*, *paniem*, *-iech*, *-iema*. Není pochyby o tom, že mají *ie*, *ě* analogií; podobné případy jsou imperf. *slyšiech*, aor. *slyšěch* atp. (Gebauer I, 101, 103, 104). Tu se střídaly tvary *s a*, *á* a *s ě*, *ie* (*dušě* ... — *dušám* ..., *slyšách* — *slyšěše* ...), i lze chápati, že si jazyk toto nepohodlné střídání vyrovnal velmi brzy po provedení přehlásky *a-ě*.

Jsou-li v češtině staré tvary *dušiem* ..., nevyplývá z toho ještě, že tvary *dušám* ... ustoupily analogickým tvarům *dušiem* atd. všude tam, kde se přehláska *a-ě* provedla za týchž podmínek jako v jazyce staročes., t. j. v západní polovici čes. jazyka. Gebauer tvary *dušiem* ... předpokládá pro celé toto území (vlastně — neprávem — i pro celou Moravu a Slezsko) a vidí v dnešních tvarech na *-ám* atd. novotvary vzniklé jako *duša* atd. Ale Hujer tuším s právem soudí, že se v nářečích *s duša* tvary *dušám* ... zachovaly a že podporovaly změnu *dušě*, *duše* v *duša* (§ 31). Místy v území *s duša* jsou tvary, jež ukazují na *dušiem* (na př. místy v hanáčtině); ale jen tam, kde jsou i tvary *duše*, *oráče* ... Rozumí se samo sebou, že pro východní nářečí čes. jazyka, kde se přehláska pro-

vedla jen z části nebo jen ojediněle, třeba předpokládati, že tvary *dušám* (slovens. *dušiam*) ... mají *á* od původu. Avšak ani pro všechna nářečí čes. nelze předpokládati jen analogické tvary *dušicm* atd. Dušek II, 10 připomíná, že se místy v jihočeštině říká *sviňám*, *mysám*, *slepícám*, *-ách*. Vydra 30 uvádí z nářečí hornoblanic. *slepícám*, *-ách*, *-ama*. Kdybychom vycházeli ze starších tvarů *-icm* atd., nedovedli bychom si dobře vysvětliti, proč se *-icm*, *-im* změnilo časem v *-ám*. Bylo by to vlivem vzoru *ryba*; ale pak bychom čekali také *duša*, je však *duše*. Z toho vyplývá, že tu jsou tvary na *-ám* atd. od původu. Někdy bylo kolísání mezi *-ám* a *-icm* i v témž nářečí, jak svědčí to, že v nářečích jihočes. jsou vedle tvarů na *-ám* atd. i tvary za *-im* (*-im*).

2. Substantivum *přítel* má v češtině staré přehláskou vzniklé *ie*, „když následující přípona má *-l* netvrde (bud *-tel* z *tel-jo*, bud *-tel-s* následující úzkou koncovkou pádovou)⁴, ale *á*, „když následující přípona má tvrdé *-t* (*-tet*)⁴. Tak Gebauer I, 99. Je totiž v celém sing. *prie-*, v plur. *prietelé*, ak., instr. *přátely*, gen. *přátel*, dat. *přátelóm*, lok. *příteléch* (Gebauer l. c. a III 1, 117, 118). Čekáme však v celém sklonění *prie-*, protože za původním *přá-* bylo *-te-* s *t* palatálním. Palatálnost působila samohláska *e*. Gebauer se arci domnívá, že tu rozhodovala palatální samohláska, nikoli souhláska vlivem samohlásky palatalisovaná, ale to je jistě nesprávné, jak vyložím podrobněji jindy. Bylo by možné se domnívati, že před *-t* bylo nějaké jiné *e* než před *-l* a to že nepalatisovalo souhlásku *t*. Mohlo by to býti *ö*, t. j. hláska předopatrová, střední a zaokrouhlená asi jako *u*. Taková hláska vzniká vlivem *t*; srovn. u Brocha Черкъ 106. Z tohoto *ö* se mohlo někdy vyvinouti *o*, o němž jsem mluvil v § 21, ač je možné, že z *e* vzniklo *o* přímo, najednou. Rozdíl mezi *ö* a *o* záleží v tom, že *o* je hláska zadopatrová, *ö* předopatrová. Změna *e* v *o* je tedy úplně přizpůsobení k zadopatrovému *t*.

Nezáleží mnoho na tom, bývalo-li u našeho slova *-töt*, ač vliv souhlásky *t* na předcházející samohlásku a snad i na následující je v některých případech nepochybný. Proto nezáleží, že *ö* byla hláska předopatrová, že tedy *t* v *töt* bylo palatální jako v *tel*, takže i před *-töt* čekáme *prie-*. Ztrátu měkkosti u *t* by bylo možné pochopiti jen při předpokladu, že z *-töt* úplnou assimilací k *t* vzniklo

-*toť* (*přátot-*). Tu se mohlo *t* změnit v *t* nepalatátní. Ale po *-toť* není v době historické ani stopy. Leda bychom se domnívali, že bylo v době předhistorické, ještě v době přehlásky nebo nějakou dobu před ní a že zaniklo vlivem pádů s *-tel*. To by však byla domněnka velmi pochybná. I kdyby byl správný předpoklad Gebauerův, že přehláska závisela za *e* v slabice *teť*, nebylo by podobno pravdě, že *e* v *teť* přehlasovací moc nemělo, v *tel* mělo. Mohlo by zase jít jen o *ö* v *töť*, a to by nebylo přehlásce překáželo, protože bylo palatátní jako *e*.

Vidíme, že v slově *přítel* samém nelze hledat příčinu toho, že *přá-* zůstalo někdy proti očekávání nepřehlasováno. V jazyce starším jsou vedle nepřehlasovaných tvarů *přátel* (gen. pl.), *přátelóm*, *přátely* také tvary přehlasované *přítel*, *přítelóm*, *přítely*; srovnej u Gebauera III 1, 118. Gebauer je neprávem pokládá za tvary hláskoslovně odchylné. Jsou to tvary hláskoslovně náležité a naopak *přátel*, *přátelóm*, *přátely* mají a analogii, bez pochyby podle tvarů *zeman*, *zemanóm*, *zemaný* s *a* hláskoslovně správným. Podle tvarů *přátel* (= gen. plur.) atd. vznikaly dále i novotvary *přátelé*, *přátelích*, v sing. *přátel* atd.

Podstata přehlásky.

37. 1. Gebauer I, 121 připouští, že na vznik přehlásky působila i hornoněmecká přehláska *a-e*. Beer ve VěstnKrČSpN. 1905, 11—14 právem namítl, že tomu brání především chronologie, neboť něm. změna *a-e* byla dávno provedena, než se začala čes. přehláska *a-ě*. Dále, že výsledky jsou v němč. jiné než v češtině, že bychom přehlásku čekali jen v blízkém sousedství němčiny a že tak mocný vliv němčiny na češtinu je a priori velmi málo podoben pravdě. Vondrák ve VerglGr. I, 80 dodává, že v češtině se mění *a* v *ě* jen po palatálních souhláskách, v něm. však nikoli.

Gebauer správně připomíná, že je přehláska *a-ě* jev fyziologický. A tu se naskytá otázka, lze-li při změně působené mechanikou mluvidel vůbec mluvit o cizím vlivu. Já to pokládám za vyloučeno. Kdyby toho nebylo a kdyby nebylo rozdílu chronologického, nedovedu si vůbec představit — vycházím tu z podnětu Beerova —, že by podle něm. *chraft* - *chrefti*, *gast* - *gesti* atp. mohlo vniknouti na př. čes. *dušě* nebo *čiešě* ... z *duša*, *čáša* ...

Německý vliv by se byl mohl projevit jen v slovech, jež měla v obou jazycích stejný význam a aspoň přibližně stejnou hláskovou podobu. Kolik takových slov bylo, byla-li vůbec jaká? Něm. vliv na hláskovou podobu českou je možný jen v ojedinělých případech, nikoli však v takovém rozsahu jako u přehlásky *a-ě*. Dovedu si takový vliv představit jen se strany některého jazyka slovanského.

2. Miletič pokládá přehlásku *a-ě* za změnu analogickou podle střídání hlásek *ě* a *a*, vzniklých z *ä* za praslovans. *ç*. Tento zcela pochybený výklad odmítl již Smetánka v *ČModFil.* II, 2.

3. Šachmatov (*Сборникъ Отдѣл. русск. яз. и словесн. sv. LXVI, č. 6, str. 81, 84, 94 sl.*) představuje si vývoj praslovans. *'a* v češtině takto: V době pračes. se každé *a* po palatální souhláске změnilo v *ä*, *čas*, *dušä* atd., v slabikách dlouhých pak v *iä*, gen. *znamenä* atp. Další změny nastaly až v samostatném vývoji jednotlivých nářečí. V jedněch nářečích se *ä*, *iä* změnilo dílem v *ě*, *ic*, a to před měkkými souhláskami a na konci (*čiešě*, *dušě*), dílem v *a*, *á*, a to před tvrdými souhláskami (*čas*, *dušám*); v druhých nářečích přešlo *ä*, *iä* veskrze v hlásku jednu, hlavně v *a*, *ia* (*duša*, *znamenä*). Tento druhý vývoj nastal v slovenštině, první pak v ostatních nářečích čes. jazyka.

Tento Šachmatovův výklad — nehledíme-li zatím k jeho podstatě — je nesprávný proto, že nevystihuje dobře stav v dějinném vývoji našeho jazyka. V celé slovenštině není jen hlavně *a*, *ia* a ve všech ostatních nářečích není jen *e*, *ie* (a dále *í*). Srovn. v § 29 sl. To by však Šachmatovovu výkladu nijak zvláště nevadilo; bylo by jej lze přizpůsobiti oněm jazykovým faktům v době dějinné. Je však velmi nejistý v podstatě. Změna *'a* v *ä* je nepochybně možná, ale nemáme bezpečné svědectví, že nastala v celém čes. jazyce. Jde tedy jen o domněnku. Není pochyby o tom, že se často musíme utíkat k takovým domněnkám, ale s právem jen tehdy, když k nim vývoj přímo ukazuje, když si ten neb onen vývoj nedovedeme jinak vysvětliti. Stav střídnic za praslovans. a pračes. *'a* v době historické však nevyžaduje, abychom předpokládali, že na př. staročes. *dušě*, *čiešě* atd. nebo slovens. *duša*, *jaňša*, *znamenä* vzniklo nikoli přímo z *duša* . . . , nýbrž z *dušä* . . . Předpoklad, že se každé *'a* změnilo v *ä*, hodí se na část středo-

slovens. nářečí; viz v § 34 sub 2. Ale z toho ještě nelyne, že tak bylo po celém území čes. jazyka. Šachmatovův výklad, vztahující se na celý čes. jazyk, je tedy nejistý a zbytečný.

38. 1. Gebauer (I, 120—121) vykládá, že přehláska je jev fyziologický, záležející v assimilaci místa artikulace. Na př. při artikulaci slabiky *ča* se jazyk nejprve vypíná k přednímu patru (*č* byla hláska předopatrová) a pak k zadnímu (*a* je hláska zadopatrová; Gebauer praví nepřesně „hrdelná“). Assimilací vznikne místo hlásky zadopatrové *a* hláska předopatrová *ie, é* (tak píše G.). Se zřením k tomu, že přehláska nastává uvnitř slova jen před následující palatální souhláskou (*čáša — čie-*), na „konci“ slova pak původně také jen před palatální souhláskou následujícího slova (*duša je . . . — dušé*), tedy původně veskrze jen před palatální souhláskou, třeba výklad Gebauerův doplniti v tom smyslu, že se místo artikulace samohlásky *a* změnilo vlivem souhlásky následující i předcházející, takže jde o anticipaci předopatrové artikulace již při artikulaci samohlásky *a*, i o předržení předopatrové artikulace souhlásky také pro samohlásku. Je tedy přehláska oboustranná změna kombinační.

Jedna okolnost není na pohled zcela jasná, totiž, proč za *a* vzniklo *é*, t. j. foneticky *ie*, stoupavý diftong. Čekáme místo zadopatrového *a* předopatrové *e*. Že za *a* vzniklo *é*, je aspoň pro jazyk staročes. nepochybné. Svědčí tomu psané *czieffie*, v tom *czyeffye* atp., jež shledáváme v památkách s vyvinutým [pravopisem zpravidla. Srovn. Gebauer I, 97 sl. A lze se domnívati, že tak bylo i v ostatních nářečích, jež přehlásku provedla v témž rozsahu jako jazyk staroč., ba i tam, kde se přehlasovalo jen v rozsahu omezeném.

2. Jde tedy o to, jak vzniklo *ž* mezi souhláskou a samohláskou (*č-ž-e* atd.). Fyziologicky. Při artikulaci palatální souhlásky vypíná se jazyk asi tak vysoko jako při artikulaci *i*. Přecházejí-li mluvidla od výslovnosti na př. palatálního *š* k výslovnosti *e*, nejen že jazyk klesá s polohy vyšší *i*-ové do nižší *e*-ové, nýbrž mluvidla ustanou vůbec od nastrojení, jímž se odlišuje zvuk souhláskový *š* od zvuku samohláskového *a*. Při tom však jazyk na okamžik setrvá v oné vyšší poloze, než přejde do polohy nižší, potřebné k artikulaci *e*, takže před *e* zazní přechodná hláska *i*.

Podobně vzniklo *ž* nebo z něho dále *j* po retnicích před *i*:

vji, bji atd., zejména v jihočes. nářečích, na př. *lujice, vjisela, bjič, hubjička* atd., viz u Duška I, 20 sl. Tato přechodná hláska vznikla v době, kdy se retnice vyslovovaly palatálně, a zůstala, když palatálnost ztratily. Dnes palatální nejsou a nelze tedy říci, že se v jihoč. nářečích vyslovují retnice palatální, jak upozornil Kunstovný v ČModFil. II, 193 a 400.

3. Ono *ĭ* v *čje* atd. by mohlo býti také jiného původu; mohlo totiž vzniknouti již tehdy, dokud bylo *a*, takže by se bylo vyslovovalo *čja* atd., jak předpokládal Jagić v Arch. XVI, 513. Fysiologický postup je v podstatě stejný jako při změně *ce* v *čje*: mluvidla opustí nastrojení, za něhož vzniká zvuk *č*, ale než přejdou úplně k nastrojení potřebnému k artikulaci *a*, zůstane jazyk na okamžik v téže výši jako při artikulaci *č*; tak zazní před *a* samohláska *i*. Takovéto *čja* nebo z něho dále vzniklé *čja* atd. je známo z církevněslovanských památek (gen. *možja*...); srovn. u Vondráka Aksl. Gr.² 378 sl. Vyvinula se také místy v čes. jazyce, zejména pravidlem v bývalých dlouhých slabikách po všech palatálních souhláskách mimo *j* hojně v středoslovens. nářečích; na př. v spis. slovenštině: *žiak, žiar, košiar, pešiak, čiara, ovčiar, dolniak, dušiam, dušiach, srlecia, znamenía* atp. (tak se píše). Pak místy v mor. slovenštině: *zlinš. krm'a, kúp'a, stav'aja*... , jak píše BartD. I, 6, 16, 26, t. j. *krmja* nebo *krmja* atd. Ale z toho ještě nelze usuzovati, že se vyslovovalo *dušja* atd. v celém jazyce. Že je pak *ia* v slovenštině jen v slabikách původně dlouhých — dnes se vyslovuje nejčastěji *ja, ja*, nikoli *já, já* —, lze vyložití dvojím způsobem: jednak tak, že *ĭ* vzniklo až časem jen v slabikách dlouhých, jednak tak, že bývalo i v slabikách krátkých, že se však časem změnilo *žja* v *ža*..., jako na př. v krátkých slabikách po retnicích *je* přešlo v *e* (*svet, beh, mesto*), v dlouhých se však zachovalo (*biely, miera, viera*...).

Přímo proti předpokladu, že bývalo v celé češtině *dušja, dušjám* atd., zdají se svědčiti nejstarší památky. V nich se píše tam, kde přehláska nenastala — ať hláskoslovně či analogii —, zpravidla *a, á, přátel, zemaní* atd.; srovn. Gebauer I, 127 sl. S tím by se shodovaly doklady z doby před přehláskou nebo z doby přehlásky, jako *L'ubuša, Pšované, jalovica*... u Kosmy a jinde (tamt. I, 116). Ale v textech pozdějších bývá psáno *ia* nebo *ya*,

na př. *przyatele* Mat., a to by ukazovalo na *ia* nebo *ja*. Je velmi podobno pravdě, že se někdy píše *i*, *y* na označení měkkosti předcházející souhlásky, takže na př. *nya* znamená *ňa*. Jsou však případy, kde psané *ia*, *ya* jistě znamená *ia* nebo *ja*, na př. z *Jivian Štít*JHrad. O tom u Gebauera I, 128—129. Z toho se zdá vyplývat, že *ia* vznikalo teprve časem.

4. Ale tato otázka není tak jednoduchá, jak by se zdálo. V historické době se pozoruje ve mnohých případech zánik *ǰ* před samohláskami; řikejme tomu s Gebauerem zánik *praejotace*. Tak za pračes. *dě, tě, ně, se* . . ., t. j. foneticky *ǰie, ǰje, ǰje, sie* . . ., vzniká *de, te, ne, se* . . .; viz u Gebauera I, 197 sl. Tu jde o strídnice za praslovans. *ǰ*, kde *ǰ* zdědila čeština z praslovanštiny. Kdybychom se domnívali, že se vyslovovalo veskrze *duša, dušám* atd. a že tedy *praejotace* v *dušě, duším* . . . vznikla jen až při přehlásce nebo snad brzy po ní, předpokládali bychom pro XII. stol., kdy se přehláska dála, vznik hlásky, jež je již v památkách od sklonku stol. XIII. v úpadku. Proto mám za podobnější pravdě, že *ǰ* v *dušje* vzniklo také již v době starší, kdy se i jindy pravidlem zachovávalo (na př. v *sje, zje* . . .), t. j. již v podobě nepřehlasované *dušja* atd.

Tomuto výkladu by nevadilo, že se v památkách nejstarších, z doby před přehláskou a z doby přehlásky nebo i krátce po ní píše zpravidla *a, jalovica* atd. Památky tyto mají pravopis jednoduchý, nedokonalý; píší na př. jen *e* i tam, kde zcela nepochybně bylo *ie*, t. j. za *je* z praslovans. *ǰ*, na př. *Premizl* (= *Prěmysl*) Kosm., *dete* ABoh., *hrelny* HomOp. Srovn. u Gebauera I, 187. Je tedy dobře možné, že písař vyslovoval *jalovicja*, ale psal *jalovica*. Nesmíme zapomínati ani na to, že se v starší době vyslovovalo *cja* atd., nikoli *cja* a že na poslech nebyl tak zřetelný rozdíl mezi *ca* a *cja*. Ba je nepochybné, že se vyslovovalo nejen *cja*, nýbrž i *c'a*, kde *i* nebylo ještě neslabičnou částí dvojhlásky; *c'a, cja, cja* . . . jsou různé stupně přechodných hlásek mezi palatální souhláskou a samohláskou, a není pochyby, že bývalo *c'a* i v češtině. První stupeň *c'a* se akusticky odlišoval od *ca* ještě méně než *cja* od *ca*. Srovn. k tomu výklady Brochovy v *Очеркъ* § 185.

Psaní *duša* atd. v nejstarších památkách nesvědčí tedy nijak bezpečně proti předpokladu, že se v češtině vyslovovalo *dušja* . . .

Zato však lze proti němu namítnouti, že se ještě v památkách XIV. stol. pravidlem píše *dietie* nebo *dyetye* . . . , t. j. *dětie*, a že se tedy bezpochyby ještě velmi hojně vyslovovalo *ie* za praslovans. *ě*, že se však píše zpravidla *a* za praslov. a pračes. *a*, t. j. že se tedy patrně i pravidlem vyslovovalo *a*, *á*, na př. *přátel*, *zeman*. To by bylo lze ve shodě s našim předpokladem vykládati tak, že v *ia* praejotace mizela dříve než v *ie*. Ale bylo by možno se domnívati, že se při *a* přechodné *i* v době před 14. stol. nevyvinulo, nýbrž že naopak teprve někdy v té době vznikalo, a to jen dialekticky, protože ve většině nářečí je dnes *a*, *á*. Anebo, že v dialektickém *žjar*, *kupja* nebo *žjar* . . . je sice praejotace prastará, že však nebylo praejotované *ia* ve všech nářečích, zejména pak ne tam, kde pronikla přehláska *a-ě*, tedy v jazyce starém atd.

5. Jedna okolnost se zdá svědčiti ve prospěch předpokladu, že se vyslovovalo i v západních nářečích *dušja* . . . , ta totiž, že bývalo také *dušju* atd., jak svědčí staročes. doklady psané *dullju*, *dulliu* a pod. Gebauer I, 270 vykládá, že praejotované *ju* vznikalo teprve až od počátku stol. XIV, protože památky starší píší zpravidla *u*. Avšak Bergmann v LF. XLVIII, 234—235 ukázal, že se *ju* píše již v stol. XII. a na počátku stol. XIII*. Je arcí nepochybné, že se do začátku stol. XIV. píše *iu*, *yu* mnohem řídkěji než v stol. XIV. Ale smíme z toho vyvozovati, že *ju* vůbec do té doby nebylo? Z toho, co víme o starém pravopise, vyplývá, že také v psaném *u* může vězeti vlastně *ju*, jako když psané *dete* atp. zcela nepochybně znamenalo *dětie* (*dítě*). V *dušju* atd. jako v *dušja* je *i* přechodná hláska mezi palatální souhláskou a samohláskou. Připomněl jsem výše, že *ia* je již druhý stupeň a že před ním byl stupeň *'a*; podobně zajisté bývalo i *duš'u*. Jak stupeň *s'u*, tak *šju* nebyl akusticky příliš odlišný od původní podoby *šu* a proto lze dobře chápati, že mnozí písaři psali jen *u*. Že se pak ve XIV. stol. píše *iu*, *yu* mnohem častěji než v době starší, může míti příčinu jednak tu, že se grafika zdokonalila, jednak tu, že se vyslovovalo již pravidlem *šju* nebo *šju*, nikoli jen *s'u*, takže písaři zřetelněji postihovali, co vyslovují. Jagić l. c. 514 myslí,

* Bergmann uvádí doklad již z roku 1086, ale ten není jistý, protože příslušná listina je opis z XII. stol.

že *dulliu* atd. svědčí spíše pro výslovnost *dušju* než pro zdokonalení grafiky. Má arciť na mysli, že se *dušju* vyvinulo přímo z *dušiu*. Ale tyto podrobnosti nejsou nijak zvláště důležité. Je tedy velmi podobno pravdě, že se v západních nářečích — přímé svědectví máme pro nářečí spisovné, pro starou češtinu — vyslovovalo *dušiu*, *dušju* již v stol. XII. a později snad také *dušju*. A to podporuje výklad, že se vyslovovalo také *dušia*, *dušja* . . .

6. S tímto vývodem zdánlivě nesouhlasí jiná okolnost, že totiž nemáme v době před stol. XIII. a pozdější tak bezpečných svědectví pro výslovnost *sje*, *zje* atd. za původní *še*, *že*, na př. v slovech *sebe*, *země* atd. Před *e* se souhlásky již v dobách dávnych v celé češtině palatalisovaly. To je nepochybné, ač to Gebauer popírá. Tu tedy čekáme podle *dušja*, *dušju* . . . i za *še*, *že* atd. *sje*, *zje*, neboli — jak obyčejně píšeme — *sě*, *zě*. V jazyce starém jsou toho doklady, na př.: to *sěm* slýchal AlxV., z *sěbe* EvZimn., *vzěm* Pror., *moc velíku* Vít., k *němu* Kat., *saděnie* Pror. a j., viz u Gebauera I, 146—147. Jsou to však celkem doklady ojedinělé, kdežto na př. *děti*, *tě*, *sěno*, *dušě* — kde jde o praslov. *ě*, o střídnicu za *ę* nebo o přehlásku *a-ě* — se píše ve mnohých textech starých pravidlem. Z toho se zdá vyplývati, že se *sjebe*, *zjemie* atd. pravidlem nevyslovovalo, že se zde přechodné *ž* nevyvinulo, a tedy ani ne v *dušja*.

Tu však nesmíme zapomínati, že se přechodné *ž* vyvíjí hlavně mezi palatální souhláskou a zadopatrovou samohláskou, protože se jím ulehčuje mluvidlům přechod od hlásky palatální k zadopatrové. Je to vlastně již assimilace výslovnosti obou hlásek. Ve spojení »palatální souhláška + předopatrová samohláška *e* nebo *i*« přechodné *ž* není tak nutné. Vyvíjí se někdy, ale ne vždy; v tom jsou a byly na území čes. jazyka dialektické rozdíly. Nejčastěji vzniká *ž* mezi palatální samohláskou, hlavně *i*, a palatální retnici. To však má svou příčinu, ležící v povaze retných souhlásek. Při jejich výslovnosti před následující palatální samohláskou má totiž jazyk často vyšší polohu než při artikulaci samohlásky, takže mezi nimi a samohláskou vzniká přechodný vokál mnohem snáze než po souhláskách jiných. Srovn. u Brocha Очеркъ 152. Tak si vysvětlíme jihoč. a j. *mjilyj* atd. a staročes. *velikj* . . ., viz v následujícím §.

Tedy z fakta, že se v době, kdy se píše pravidlem *sěno*, *děti* . . .,

nevyskýtá pravidlem *sěbe, země* . . ., nelze čerpati námitku proti výkladu, že bylo *dušja* atd.

39. Staročes. doklady typu *sěbe, vzěm* atd., jež jsem výše připomněl, žádají si výkladu zvláštního.

Lze souhlasiti s Gebauerem, že v dokladech, jako *k nyemu, ladyenye, pachtyenye*, označuje psané *ny, ni* atd. *ň, d', t'* a že jest tedy čísti *němu, sadenie, pachtenie*. Snad i psané *byellye, czielitiem* . . . znamená *-še, če-*, t. j. *š* a *č* je označeno spřežkou *lly, czi*. Některé podobné doklady jsou možná omyly, jak myslí Gebauer. Ale sám Gebauer připouští, že se ve mnohých příkladech *je (ě)* vyslovovalo.

To pak lze podle Gebauera vykládati dvojím způsobem. Jednak tak, že se vyslovovalo *je* zvratnou analogií: střídala se výslovnost *sjeno* a *seno* atd. a podle toho se začalo vyslovovati také na př. *sjebe, (j)sjem* sum, *vjelikýj*. Jednak, že někdy jde o dialektickou změnu *e* v *ě (je)*, na př. *myezi* Mill. Oba výklady jsou tuším správné. Jen v tom bych nesouhlasil s Gebauerem, že změna *e* v *ě (je)* je jen dialektická, že se tedy nevyskýtala v nářečí středočeském nebo v jiných nářečích českých a vůbec v západní polovici českého jazyka. Názvem dialektická známka a pod. míní totiž Gebauer zpravidla jev z nářečí východních, moravských, slezských a slovenských.

Řekl jsem již, že se před *e* (a *i*) palatalisovaly souhlásky po celém jazyce a že tedy ani *sjebe* atd. za starší *sěbe* nelze pokládati za jev cizí v západních nářečích, na př. v starší fázi ve vývoji nářečí středočeského. Ukázal jsem také na to, že není třeba předpokládati v případech typu *še, že* tak hojně přechodné *š*, tedy *sje, zje*, jako v případech typu *ča, ša, ču, šu* a j. Možná, že *sje* atd. ze *še* bývalo hojnější, než se zdá vyplývati z památek hlavně XIV. stol., neboť v textech starších je většinou pravopis nedokonalý, takže i ve mnohém psaném *sěbe* může vězeti *sjebe*.

Z okolností, že se v XIV. stol. píše — aspoň ve mnohých textech — zpravidla *děti, sěno, dušě* . . ., vyplývá však zřetelně, že výslovnost *sěbe, země* . . . byla vzácná. To se docela shoduje s předpokladem a priori vyváženým z fonetiky, totiž, že mezi předpatrovou samohláskou a palatální souhláskou není přechodné *i* nutné. Tím se však oslabuje výklad, že *š* v *dušje* atd. vzniklo jen z *duše* až při přehláscce nebo brzy po ní, nikoli také již v podobě *duša*.

Podle principů fonetických a podle fakta, že bylo pravidlem *šebe*, nikoli *šiebe* atd., čekáme za *duša* zpravidla *duše*, nikoli *dušje*. Vždyť přehláska záleží jen ve změně *a-e* a *ž* před *e* je přechodný vokál jako na př. v *dušju*. Toho si musíme býti vědomi, když říkáme »přehláska *a-ě*«. Naopak se tím, co jsem shora připomněl, posiluje výklad, že *ž* bylo také již před přehláskou, již v nepřehlasovaném *dušja*. Zde je snadno pochopíme, protože je mezi palatální souhláskou a samohláskou zadopatrovou.

Staročeské doklady na *je* za *e* jsou nejhojnější v slabikách s retnou souhláskou. To lze snadno pochopiti ze zvláštní povahy palatalisovaných retnic, jak jsem připomněl výše. Na ni ukazuje dále ta okolnost, že se i *pje* atd. za praslovans. *pě* a za pračes. *pa* (*kupje* . . .) drží v čes. jazyce dosti hojně, kdežto v slabikách jiných *ž* zaniklo, na př. *děti*, *těšiti*, *sěno* atd.

40. 1. Z toho co jsem uvedl, zejména okolnosti připomenuté v § 38 sub 4, 5 a v § 39, svědčí pro výklad, že přechodné *ž* případů typu *dušě*, *čiesě* vzniklo nejen až v podobě přehlasované *duše*, nýbrž také, a snad častěji, již v podobě nepřehlasované *duša*. Jediná okolnost se zdá svědčiti proti tomuto výkladu: že se v starých textech zejména ze stol. XIV. píše ještě zpravidla *žě*, *dě*, *tě* . . ., ale *prátel*, *zeman* atd. To je však vyváženo svědectvími jinými, ukazujícími na *dušja*. Kromě toho rozdíl mezi obojími případy není tak veliký.

Připomněl jsem v § 38 sub 4, že ona dvě fakta lze vykládati tak, že v *ja*, *já* praejotace zanikla dříve než v *je*, *je*, jež vzniklo za praslov. a pračes. *ě* (*dietě*, *prietě*, *hrěju* atd.). Tento chronologický rozdíl ve vývoji spojení *je* a *ja* není však tuším tak veliký, jak se zdá. Nemáme ani jedinou památku, v níž se píše *ie*, *ye* bez výjimky a naopak jsou současné památky, jež píše častěji *e* nebo *ie*, *ye* na místech nenáležitých. Z toho tuším lze právem vyvozovati, že úpadek praejotace v *žje*, *žje* atd. je starší než až z doby od druhé polovice stol. XIV. a že se již v XIV. stol. výslovnost kolísala mezi *je* a *e*. Skoro důsledné psaní *ie*, *ye* v některých památkách má bezpochyby příčinu v tom, že jejich písaři hledí zachovávatí pravopis starších předloh anebo pravopis starších památek, na nichž se učili. Pisecká tradice nevznikala teprve ve stol. XIV, nýbrž spíše již dříve. Tomu nasvědčuje také jazyk památek z první

polovice stol. XIV, zejména jazyk básnický. Tak dokonalá básnická mluva, jakou shledáváme v nejstarších legendách z doby krátce po roku 1306 (v legendě o Jidášii atd.), nevyrostla najednou. A kde byla vypěstovaná mluva básnická, byla také písařská tradice. Rozdíl mezi případy typu *děti* a *přátel*, je tedy aspoň částečně grafický, neboť se nevyslovalo ve XIV. stol. tak pravidlem *dě-* atd., jak se píše.

Při naší otázce jest míti na mysli to, že nelze a ani není třeba předpokládati, že se mezi každým *a*, *á* a palatální souhláskou vyvinulo přechodné *ī*. Přechodní hlásky vůbec nevznikají vždy a všude, kde by vzniknouti mohly. To je nepochybné; srovn. výklady Brochovy v Очеркъ § 180 sl. Ukazuje k tomu také to, co vidíme zřetelně ve spojení palatální souhlásky s *u*, *ú*. Staročeské památky nikterak nespovídají, že každé *čú* . . . přešlo v *čiu**. Proto se domnívám, že ani každé *čá* atd. nepřešlo v *čja*, nýbrž že se výslovnost kolísala. Naproti tomu v případech *děti*, *sěno* . . . praejotace původně bývala všude, protože ji čeština zdědila z praslovanštiny.

2. Pokud bylo v době přehlásky *šja* atd., vzniklo z něho *šje*. Ze *ša* atd. pak vznikalo *še* a z něho někdy *šje*. Ale nepokládám za nutné se domnívati, že za každé *ša* atd. vzniklo časem *šje*, ať postupem tím nebo oním, a nevykládám tedy každé *še* atd. ztrátou praejotace ze *šje*, jak činí Gebauer. Je třeba rozlišovati *je*, jež čeština zdědila z praslovanštiny, na př. v slovech *děti*, *sěno*, a *je*, jež vzniklo v pračeštině slabováním, na př. *pěšie*, *znamenie*, od *é*, *e* vzniklého přehláskou z *a*. Když se v prvních případech časem objevuje *seno*; *pěšé* atd., jde vždy o ztrátu praejotace. Ale z praslovans. nebo pračes. *a*, *á* (*duša*, *přátel* . . .) nevznikalo podle mého mínění jen *je*, nýbrž někdy také *e*. V případech typu *duše* nelze tedy vždy mluvit o ztrátě praejotace. Nevylučuji však možnost, že v koncovkách ze snahy po uniformaci vzniklo *-ě* veskrze (*dušě*, gen. *mužě* . . .).

* Gebauer se domnívá, že jen z *čiu* . . . vzniklo přehláskou *či*, nikoli však z *ču*. Proto pro východní nářečí, v nichž přehlásky *u*-*i* nepronikla, předpokládá jen *ču* . . ., nikoli též *čiu*. A také v západních nářečích předpokládá *ču* vedle *čiu* . . . tam, kde se přehlásky neprovedla nebo kde je vedle *i* také *u*; na př. v 1. os. sing. *píšu* vedle *píši* (v jazyce starším), *píšu* (v jazyce obecném dnešním). To je tuším nesprávné, protože i z *ču* dobře mohlo vzniknouti *či*.

3. A ještě jednu okolnost musíme mít na zřeteli; že se praejotace v dlouhých slabikách drží v době historické lépe než v slabikách krátkých. V jazyce starším se píše pravidlem ještě *cicsar, miera* atd., ale vedle toho *se, seno, muže...*; viz u Gebauera I, 202 sl. V střední slovenštině se krátké *je* změnilo v *e* (i po retnicích), ale *je* zůstalo: *biely, miera, znamenie* atd. (dnes se vyslovuje zpravidla krátcí, jako *je* nebo *je*). Z toho vyplývá, že délka je praejotaci příznivější a že se tedy i za *a* v případech typu *prietel, smietí se* ujal *je* veskrze, i když se před přehláskou anebo i po ní vyslovovalo *prátel* vedle *přítel*.

4. V slabice *la, lá* praejotace v češtině původně nevznikala. Vidíme to z toho, že se také v textech na jotaci přísných píše zpravidla *neděle*, gen. *spasitele* atd. a ukazuje k tomu okolnost, že praejotace po *l* zanikla i v praslovans. *lě* (*les...*) a nevznikla při stahování (*přieti*, ale *lěti*). Srovn. u Gebauera I, 196 a 198.

Myslím, že ani v slabice *ja* praejotace nevznikala, protože výslovnost *jja, jje* je obtížná, ne-li nemožná. Svědčí tomu střední slovenština, kde je — jak jsem připomněl — *ia* po všech bývalých palatálních souhláskách mimo *j*; na př. *držia, nosia*, ale *boja sa*. A lze to vyvozovati i ze starých památek na jotaci přísných. Gebauer I, 196, 197 uvádí, že ve Vit. je pravidla o jotaci „šetřeno kromě slabik *jě, je*“ a že v ŽWittb. je odchylek „asi 90, mezi nimi 60krát v slabice *jě, je*“. Rozumí se, že i v jiných památkách na jotaci přísných jsou odchylky v slabice *jě*, ale vedle nich jsou i odchylky v slabikách jiných, takže rozdíl mezi *jě* a na př. *žě, dě* není tak zřejmý. Gebauer případy s *je*, jako *ješut* (*ješit*), gen. *kraje*, vykládá ztrátou praejotace. Mně je nepochybné, že tomu tak není, že je tu *e* nepřetržitě od přehlásky *a-ě*, protože ani nebylo *jja*, ani z *ja* nevzniklo přehláskou *jje*, nýbrž *je*; jeť *jje* právě tak obtížná skupina, ne-li nemožná, jako *jja**.

Píše-li se v starých památkách někdy přece *ješut* atd., vlastně

* Domnívám se proto, že ani tam, kde jde o praslovans. nebo pračes. *ě*, nebylo *jě* (*jje*), t. j. foneticky *jje*, nýbrž jen *je* (*je*) a před ním *je* (*je*). Také tento výklad se potvrzuje starými památkami na jotaci přísnými, neboť mezi vzpomnutými příklady velmi hojných odchylek od pravidla na jotaci po *j* jsou i příklady s praslovans. nebo pračes. *ě*: *jedl*, ak. pl. *kraje* atd. Podrobněji to vyložím jindy.

gyellut nebo *giellut* atp., je to analogie právě tak, jako když se píše *jělen*, *jěst* est. Podle Gebauera se *jěst* atd. píše arcit vlivem *jěsut*, *krajě*, podle mého mínění se však *jě* píše vždy vlivem *děti*, *těsiti*, *dušě* . . ., protože se *jě* nikdy nevyslovovalo. Toho si musíme býti vědomi i my, když píšeme *krajě* atd.

41. Ještě se třeba vrátiti k otázce *a*, *á* před přehláskou *a-ě*.

Gebauer rozlišuje dvoji případy. Jednak případy, kde bylo původně *a*, *á*, na př. *duša*, *naša*, *dušám*, *čas*, *čása*, *pěšá* atd., jednak případy, kde bylo nějakou dobu v češtině *ia*, *ía*, t. j. praejotované *a*, *á*. V případech prvních vzniká podle Gebauera praejotace jen dialekticky; tak v slovens. *čiará*, *žiar* atd. Z výkladů dřívějších je patrné, že připouštím praejotaci také v těchto případech i pro nářečí západní, kde se prováděla přehláska, tedy na př. pro starou češtinu, a to již v době před přehláskou, arcit jako jev nikoli od původu, nýbrž teprve časem vzniklý. Předpokládám ji proto, že na ni ukazuje přehlasované *dušje*. Není příčiny se nedomnívati, že slovens. *žiar* atd. má praejotaci starobyrou, rovněž již z doby před přehláskou. Že pak v slabikách krátkých slovenština praejotaci ztratila, lze vysvětliti výše uvedenou okolností, že délka je praejotaci příznivější než krátkost. Ve většině nářečí zanikla praejotace i v slabikách krátkých. Zanikla pak zde právě tak jako v slabikách *dě*, *tě*, *ně*, *se* — *žiu*, *čiu* atd.

Do druhé skupiny řadí Gebauer případy *s a*, *á* za praslovans. *ǣ*, *ɛja*, *ɛjǣ*, *ja*, *jǣ*. Tu podle něho praejotace původně byla; na př. *šćen'ata*, *pr'iateł*, partic. praes. *p'á*, *zem'á*, *morav'an-*, partic. *syp'á*. Srovn. I, 125—126. Jak si představuje další vývoj, vidíme ze souhrnného výkladu v I, 130: „...bylo tedy předhistorické praejotované *ia*, *ía*, na př. . . *Morav'an-*; pak jotace zanikla a je stě. . . *Moravan*; a potom se opět objevuje; dílem v textech pozdějších, zvláště pak v nářečích nynějších . . .; myslím, že jotace v pozdějším a nč. dialektickém *Morav'an* . . . není analogií nově uvedena, nýbrž že se tu drží od starodávna, od svého počátku.“

Je tuším patrné, že v tomto výkladě je jistý rozpor. Nebylo by ho, kdyby byl Gebauer řekl, že jen v nářečích se praejotace drží od svého počátku. Ale podle uvedené formulace třeba slova „drží se . . . od svého počátku“ vztahovati také na doklady staro-

čes., jako *přítelce* Mat., *Boleslavianům* Háj., jež uvádí na str. 128, 129. Na začátku svého souhrnného výkladu však Gebauer praví, že v češtině staré praejotace zanikla.

Není pochyby o tom, že bychom za *ɣja* mohli pro češtinu vycházeti z praejotovaného *á*, tedy *já*, na př. v gen. sing., nom., ak. pl. *znamenjá*. Podobně za *ɣju* a *ɣjɔ* by bylo vzniklo *ju*, *znamenju*, *božju*. Tyto praejotované hlásky by se byly zachovaly do dneška v střed. slovenštině; srov. spis. *znamenja*, *znamenju*, *božju*. Ale je třeba vycházeti z *á* (a také *ú*), jak jsem vyložil v § 10 sub 2. Zde teprve časem vznikalo *znamenjá* (a také *znamenju*) jako *duša* : *dušja*.

Že by bylo bývalo v celé češtině v době předhistorické od původu *ʼa*, *ʼá* za *ɣ*, je málo podobno pravdě, jak jsem vyložil ve spisku „K střidnicím za praslovans. *ɣ* v čes. jazyce“. Tu vznikalo *ja*, *já* časem za *a*, *á* — pokud se tato střidnice z *ɣ* vyvinula —, jako na př. v *duša* : *dušja*.

Není ani podobno pravdě, že bylo v češtině od pradávna *ja* atd. za praslovans. *ja*, a později — aspoň někde — *ja* za praslovans. *jɣ*. To mohlo býti jen po retnicích. Po všech souhláskách jiných *j* splynulo s předcházející souhláskou palatální; na př. *kja*, *gja* dalo *ča*, *ža* (dále *ža*), *tja* dalo v češtině *ča* atd. A proto se podobá pravdě, že také *vj*, *mj*, *bj* splynulo ve *v'*, *m'*, *b'*, t. j. že v češtině bylo původně *v'a*, *m'a*, *b'a* a že teprve časem vznikalo *ria* atd. jako v *duša* : *dušja*.

42. 1. Vycházím pro češtinu v řadě případů z *a*, *á*, jednak praslovans. (*duša*...), jednak pračes. (*pr'áti*...), jednak jen dialektického (*pátj* z *pɣ*...). Za ně předpokládám časem praejotované *ja*, *já*, ale nikoli veskrze: *dušja*, *přjáti* atd. Pokud v těchto případech mají praejotaci dnešní nářečí, pokládám ji za starobyrou; na př. v slovens. *žiar*, *znamenja*.

Také v případech typu *dušu*, *znameňu* vycházím pro češtinu z *u*, *ú* a domnívám se, že i tu časem vznikalo *dušju*, *znameňju*. A pokládám i dnešní praejotaci, na př. v slovens. *znamenju*, za starobyrou.

Teprve časem vznikala praejotace v případech, jako *dušje*, *čičšje* atd. Jednak tím, že bylo *j* již v podobě nepřehlasované

dušja, čiášja, jednak že i z *duše* atd. za starší *duša* mohlo vzniknouti *dušie*.

Po souhlásce *l* a *j* se v žádném z uvedených případů praejotace nevyvinula.

Rovněž až časem vznikala praejotace v případech typu *pjivo, mjilý, vieliký, sjebe*, t. j. před *i* po palatálních souhláskách retných, před *e* po palatálních souhláskách všech mimo *l* a *j*.

Kromě toho měla čeština praejotované *ie, ié (ě, ie)* od původu tam, kde jde o střídnice za praslovans. *ě*, na př. *djeti, vier'iti, ciena, miera*. Tu čeština zdělala praejotaci z praslovanštiny. A dále vzniklo v pračeštině *ie* při stahování: *pěšie, lok. pěším* atd. Po *l* však praejotace v době předhistorické zanikla (srovn. staročes. *les, obilé* proti *děti, znamenie*). Vzniká dialekticky až v pozdější době historické; srovn. slovens. spis. *mlieko, chlieb*. Ale v *ie* se změnilo každé *é* (v lidové slovenš. *dobrieho* atd.). V slabikách krátkých i zde zůstalo *e* (*les, leto* atd.).

2. Další osudy praejotace všech těchto případů jsou v podstatě stejné; proto jsem uvedl vedle případů typu *dušja*, jež se přímo týkají otázky o přehlásce *a-ě*, také případy ostatní. Tato praejotace časem ve většině nářečí a ve většině případů hyne. Příčiny toho jsou dvě.

Jedna je zánik palatalisace, jenž časem nastává skoro po celém jazyce a u většiny souhlásek. Palatálnost souhlásek se projevuje hlavně tím, že se souhlásky artikulují asi tam, kde *j* (Broch Очеркъ 151). Ztráta palatálnosti pak záleží v tom, že se souhlásky neartikulují na tom místě, nýbrž jinde. Tu ač na přechodu od nich k samohlásce nemůže tak snadno a mimovolně vznikati *i, i*, jako když jsou palatální. Že vzniká přechodné *i, i*, má příčinu v tom, že *i* a *j* jsou hlásky velmi příbuzné. Z *i* časem a někdy vzniká také *j*. Proto přechodná hláska *i* mizela, pokud se byla vyvinula, když se souhlásky přestaly artikulovati na témž místě jako *j*.

V těch případech, kde se praejotace vyvinula v češtině teprve časem, bylo vůbec kolísání mezi podobou praejotovanou a nepraejotovanou (*dušja: duša* ...), protože je velmi podobno pravdě, že praejotace nepronikla veskrze. Tam, kde čeština zdělala

praejotaci z praslovanštiny a kde vznikla praejotace v pračeštině při stahování, nastalo kolísání teprve časem, když souhlásky ztrácely palatálnost. Zastihujeme je již v 1. pol. XIV. stol., kdy se i v textech na jotaci přísných píše *e*, *é* místo *ě*, *ie*. Připomněl jsem výše (§ 40), že je zánik praejotace bezpochyby o něco starší. Z toho lze souditi, že asi kolem r. 1300 již souhlásky ztrácely palatálnost.

S tímto výsledkem se shoduje to, co víme o zániku palatálnosti podle svědectví jiného, totiž podle rozlišování *i* a *y* v starém jazyce a vzniku širokého *i* jak z *i*, tak z *y*. Je to zásluhou Dolanského. Ten s právem soudí, že onen vývoj hlásek *i*-ových souvisí s palatalisací, totiž tak, že ztráta palatálnosti souhlásek měla za následek změnu ve výslovnosti hlásky *i*. Dochází k výsledku, že tato změna nastala v 2. polovici stol. XIV. Srovn. Rozpravy filologic. věnované J. Gebauerovi (1898) 11, 12 a ČČM. LXXIII, 304 sl. Svědectví, jež čerpám ze zániku praejotace, ukazuje tedy k době o něco starší. Tento rozpor lze však dobře pochopiti. Z rozboru starých památek vyplývá, že již v 1. polovici stol. XIV. jsou odchylky od přesného rozlišování *i* a *y*; to pak ukazuje, že v té době aspoň z části palatálnost souhlásek mizela. Vývoj byl jistě nenáhlý; nějakou dobu bylo kolísání mezi obojí výslovností a byly zcela nepochybně dialektické různosti. Ale o podrobné řešení této otázky mi nejde. Lze tuším říci, že se výsledky Dolanského v podstatě shodují s tím, co lze vyvozovati ze ztráty praejotace.

Nalézáme-li tedy v starých památkách ze XIV. stol. zpravidla *přátel*, *zeman* atd., nikoli *přjá-*..., souhlasí to s mými předpoklady; že totiž jednak praejotace vždy nevznikala, jednak v té době již hynula. Že pak v památkách starších bývá psáno zpravidla *a* (*L'ubuša*, *jalovica* ...), toho příčinou je dílem okolnost, že se tak z části vyslovovalo, dílem nedokonalý pravopis, jak svědčí neoznačování praejotace i tam, kde byla veskrze (*dete*, *hrelny*).

Jinou příčinu než zánik palatálnosti má zánik praejotace po souhláskách *d'*, *t'*, *n'*, jež zachovaly palatálnost do dneška, aspoň ve většině nářečí. Dnešní jejich znění není od původu, t. j. z nepalatálních *d*, *t*, *n* nevznikly hned *ď*, *ť*, *ň*, nýbrž nejprve palatalisované hlásky *d'*, *t'*, *n'*. Jen tímto předpokladem si dovedeme vysvětliti, že v západní části území čes. jazyka z *de*, *te*, *ne* (s *e* původním nebo

za *ь*) vzniklo *de, te, ne* (*vedete, nesete*), ve východní *dě, tě ně*, (dále *dže, če* atd.). Bylo nejprve po celém jazyce *d'e, t'e, n'e*, to místy zůstalo a změnilo se časem v *dě* atd., místy palatalisace zanikla a vyvinulo se *de, te, ne*. Musíme tedy předpokládati také na př. *děti, n'jemj, mladátko*, nebo *mláďátko* atp. V této podobě *d', t', n'* se mohla praejotace držeti. Časem z *d', t', n'*, pokud se palatalisace zachovala, vzniklo *ď, ť, ň*; palatální ráz sice zůstal, ale nabyl jiného odstínu*. Souhlásky tyto jsou velmi příbuzné s *j* (*ĭ, ĭ*). Liší se od *j* hlavně tím, že jsou to hlásky ražené, kdežto *j* je třené; *ň* pak ještě tím, že je to souhláska nosová. Tato fyziologická povaha souhlásek *ď, ť, ň* není přízniva přechodnému *i, ě*; to s nimi splývá, když následuje ještě samohláska (*děti-ěti* atd.).

Pozoruje se pak toto splývání *ď* s *j* atd. neboli zánik praejotace již v 1. polovici stol. XIV. Podle výkladu Gebauerova (I, 202) klesá jotace nejprve v slabikách *jě, dě, tě, ně*. O *jě* jsem již připomněl, že vlastně nebývalo. Z toho vyplývá, že klesání jotace v *dě, tě, ně* je o něco starší než klesání jotace v případech ostatních. Současně arcit klesala jotace i v slabikách *ďja, ťja, ňja, šceňjata, mladátko* atp. Tím si vysvětlíme, že v památkách ze XIV. stol. je pravidlem *á*; pokud tu praejotace bývala, zanikla již v době předešlé.

Zároveň je patrné, že se *ď, ť, ň* vyvinulo až v rané době historické, někdy před r. 1300. V době přehlásky bylo ještě *d', t', n'*, jak svědčí na př. vok. *jěne*; ten předpokládá *jan'v*. Ale nebylo ještě *jaňe*, protože to by se bylo zachovalo, jako se udrželo *ň* v *nĭkdo, někdo* atd. Tedy vznik znění *ď, ť, ň* padá do doby mezi přehláskou a r. 1300.

Zdá se, že také po *r'* zanikla praejotace, když se změnilo v *ř*. Také *r'* a *ř* jsou jen dvě různá znění palatální; *ř* má proti *r'* sykavkový element. Srovn. u Frinty Výslovn. 112. Na rozdíl od *ď, ť, ň* však *ř* časem ztvrdlo. Zánik praejotace, na př. v slovech *dřevo, přítel*, bylo by možno spojovati se zánikem palatálnosti

* Když nám nejde o tyto jemné rozdíly ve vývoji souhlásek *d, t, n*, neoznačujeme je vůbec anebo je označujeme stejně. Před hláskami palatálními *i, ě, ie* pak píšeme *d, t, n* (*děti, dítě...*). Ale shora připomenutého vývoje si musíme býti při tom vědomi.

jako v slabikách *žě, sě* a *j*. Ale mám za podobno pravdě, že praejotace zanikla aspoň částečně již při vzniku znění *ř* jako po *ď, ť, ň*, t. j. ve stol. XIII. Tak bych si vykládal, proč je již v nejstarších textech aor. *řech* místo *řěch**, nikoli tak jako Gebauer I, 202, že totiž toto slovo „ztrácelo význam svůj reální a přijímalo na sebe funkci pouhého slovece uvozovacího“.

* V I, 202 předpokládá Gebauer *řěch*, v III 2³, 162 *řěch*. Pro tvar s délkou nejsou žádné důvody.
